

Význam kontextu

Lukáš Likavčan, FF MU Brno

Abstrakt: V tejto kritickej stati sa zamýšľam nad poslednou knihou slovenského filozofa Mariána Zouhara *Význam v kontexte* (2011). Text je rozdelený na dve základné časti: opisnú, zameranú na expozíciu najdôležitejších momentov Zouharovho diela, a kritickú, v ktorej predkladám niekoľko pripomienok k autorovým záverom ohľadom kontextualizmu v sémantike.

Publiku česko-slovenských analytických filozofov netreba zvlášť autora knihy *Význam v kontexte* predstavovať. Profesor Marián Zouhar je v posledných rokoch rozhodne jedným z najplodnejších a najoriginálnejších autorov na tuzemskej scéne. Je však namieste si pripomenúť najsvetlejšie momenty akademickej dráhy tohto ešte stále pomerne mladého bádateľa zo Slovenskej akadémie vied. Prvýkrát sa zviditeľnil monografiou *Podoby referencie* (2004) a prekladom vybraných statí Bertranda Russella pod názvom *Jazyk a poznanie* (2005). Obe práce boli ocenené akademickou obcou (Cena Mateja Bela v kategórii spoločenských vied za preklad Russella v roku 2005, resp. Cena Slovenskej akadémie vied pre mladého vedeckého pracovníka za *Podoby referencie* v rovnakom roku). Následne nemožno určite zabúdať na ďalšiu monografiu, *Rigidná designácia: metafyzická téma vo filozofii jazyka* (2006), v ktorej sa zaoberal sémantickou relevantnosťou známeho fenoménu, ktorý popísal Saul Kripke, podľa ktorého niektoré jazykové výrazy referujú na tú istú entitu vo všetkých možných svetoch. Marián Zouhar sa však teraz rozhodol urobiť významný posun vpred, keď sa zapojil do debaty, ktorá je momentálne na medzinárodnej scéne v rámci filozofie jazyka dominantná a nadmieru aktuálna — *Význam v kontexte* si preto zaslúži našu pozornosť.

Debata, o ktorej je reč, sa často označuje ako spor medzi kontextualizmom a minimalizmom. Vo svojej podstate ide o polemiku nad mierou kontextuálnej závislosti významov jazykových výrazov. Na oboch póloch stoja dve početné skupiny: kontextualisti (napr. F. Recanati, R. Carston, P. Pagin) a sémantickí minimalisti (napr. E. Borg, H. Cappelen, E. Lepore). Medzi nimi, v akejsi sivej zóne, nájdeme mysliteľov ako J. Stanley (ktorý zastáva tzv. indexikalizmus), či K. Bach (ktorého však Zouhar z istých dôvodov radí

medzi minimalistov);¹ a práve niekde do tejto oblasti sa chce zaradiť aj autor tejto knihy so svojou koncepciou nazvanou minimálny indexikalizmus.

Všetci spomínaní autori sa zhodujú na tom, že kontext má nejaký vplyv na určenie sémantického obsahu aspoň niektorých výrazov, no tam sa zhoda končí. Minimalisti, ako už ich pomenovanie napovedá, považujú za sémanticky relevantný len minimálny vplyv kontextu, a to najčastejšie dosadenie hodnôt indexických výrazov vzhľadom na kontext ich použitia. Postulujú tzv. doslovné významy, ktoré, pokiaľ nejde o kontextovo citlivé výrazy, sú tým, čo veta vyjadruje naprieč všetkými svojimi použitiami. Na druhej strane, pre kontextualistov sú minimálne vplyvy kontextu len vrcholom ľadovca sémanticky relevantných pragmatických procesov a doslovné významy sú nimi často považované za explanačne nadbytočné. Pokiaľ hovoríme o globálnych kontextualistoch, sémantické obsahy výrazov sú kontextovo závislé vždy.

Čo sa týka štruktúry diela, kniha je rozdelená do dvoch veľkých častí. Prvá časť má za cieľ predstaviť autorovu vlastnú sémantickú koncepciu. Skôr, než k tomuto kroku pristúpi (i keď, ako sa neskôr ukáže, tento krok je uskutočnený pomerne prekvapivým spôsobom), snaží sa u čitateľa vzbudiť niekoľko základných intuícií. Trpezlivo ho prevedie pojmovým aparátom, rovnako ako aj historickým minimom nevyhnutným na zvládnutie látky, ktorou sa bude ďalej zaoberať. Z tohto dôvodu nejde o text, pre ktorý by bolo potrebné mať už prečítaných iných autorov, ktorí sa v spore minimalizmu s kontextualizmom angažovali, a je tak vhodnou vstupnou bránou do tejto problematiky aj pre nezasväteného čitateľa. Najrozsiahlejšie sa v rámci týchto statí autor venuje rozlíšeniu pojmov doslovného významu, vyjadreného obsahu a (pragmaticky) implikovaného obsahu, pričom pre celú diskusiu je najdôležitejšou druhá menovaná vrstva obsahu. Určovanie toho, čo veta *vyjadruje*, je podľa Zouhara v kompetencii sémantiky, čím sa jasne vymedzuje proti kontextualistickej doktríne, ktorá tvrdí, že bez výraznej pomoci pragmatických procesov nie je možné určiť vyjadrený obsah danej vety (Zouhar, 2011, s. 170).

Vo vrcholných pasážach tretej kapitoly, keď sa dostáva na rad predstavenie minimálneho indexikalizmu, autor preukáže svoj cit pre moment prekvapenia. Nič netušiaci čitateľ sa totiž prehrýza síce štylisticky dobre zvládnutým textom, no pritom s pocitom neistoty o autorových motiváciách zaoberať sa niektorými témami (najzreteľnejším príkladom je kapitola 3.6 o elipse, ktorá sa v jej závere náhle ukáže byť úplne zásadnou). A v momente, keď Zouhar konečne vyloží karty, zostane čitateľ na chvíľu sedieť nad textom v nemom úžase zmiešanom s rozpakmi, či to, čo autor vraví, myslí naozaj vážne. Našťastie, po premyslení si toho, aké myšlienky nám vlastne boli dovtedy servírované, sa tieto rozpaky stratia.

Špecifikom minimálneho indexikalizmu je totiž zavedenie syntaktických entít, ktoré autor nazýva *vetné radikály*. Tie sú foneticky aj graficky nerozlišiteľné od viet (a niekedy sú nerozlišiteľné aj medzi sebou navzájom), ale líšia sa na úrovni svojej logickej formy. Sú to nekompletné vety, pomocou ktorých možno vyjadriť kompletne propozície, nakoľko obsahujú implicitné premenné, neprítomné na povrchovej úrovni (Zouhar, 2011, s. 158). Čo je dôležité,

¹ Pozri (Zouhar, 2011, s. 195–196).

pre Zouhara je jediným sémanticky relevantným pragmatickým procesom tzv. saturácia,² teda doplnenie hodnôt premenných prítomných v logickej forme vety (resp. vetného radikálu) z kontextu, v ktorom je použitá. Saturovaním implicitných premenných nachádzajúcich sa v doslovnom význame vety dostaneme to, čo vzhľadom na kontext použitia *vyjadruje* (Zouhar, 2011, s. 168). Táto téza sa zhoduje s presvedčením minimalistov o minimálnom vplyve kontextu.

Okrem tohto, podľa mňa zásadného rozdielu oproti iným sémantickým teóriám, možno uviesť ešte ďalšie charakteristické rysy Zouharovej koncepcie. Podľa nej je za to, čo veta vyjadruje, plne zodpovedný len a len hovorca. Inými slovami — jedine hovorca môže určiť, čo je danou vetou, ktorú vyslovil, skutočne myslené. Sémanticky relevantné sú len komunikačné intuície hovorca (Zouhar, 2011, s. 131). Idea vetných radikálov sa prirodzene odvíja od tejto myšlienky — hovorca sa môže rozhodnúť niečo zamlčať vo svojej výpovedi, ktorej však dá formu zdanlivo kompletnej vety. V skutočnosti sa však v takýchto prípadoch uchýľuje k použitiu vetného radikálu.

Ďalšou zaujímavosťou je nápad rozpojiť determináciu sémantického obsahu vety od prisúdenia pravdivostných podmienok propozície touto vetou vyjadrenou. Sama propozícia totiž úplne neurčuje stav sveta, s ktorým má korešpondovať za účelom svojej pravdivosti. Tento stav sveta — slovami autora *testujúca situácia* — obsahuje objekty zodpovedajúce prvkom propozície *a navyše* zložky, ktoré sú s týmito objektmi nejako „metafyzicky zviazané“ (Zouhar, 2011, s. 186). Je to teda situácia bohatšia než fakt presne zodpovedajúci propozícii. Čo je dôležité, táto situácia je *lokálna a nemá možnosvetový charakter*. Motiváciou pre zavedenie tohto aparátu je pre Zouhara to, že podľa neho užívatelia jazyka neurčujú pravdivostnú hodnotu propozície pomocou možnosvetového rámca, ale uvažujú skôr nejakú situáciu v mimojazykovej realite, ktorej by daná propozícia mala zodpovedať (Zouhar, 2011, s. 172).

V druhej časti sa autor postupne venuje expozícii a kritike K. Bacha ako predstaviteľa minimalizmu, indexikalistovi J. Stanleyemu a kontextualistovi F. Recanatimu, ku ktorému je (pochopteľne) najkritickejší. Čo je zaujímavé, hoci je Stanleyho koncepcia rovnako ako Zouharova indexikalistická, minimálny indexikalizmus má, zdá sa, bližšie k Bachovej teórii významu. Z posledných dvoch sekcií kapitoly zameraných na kritiku tejto koncepcie totiž vyplýva, že od Bacha k Zouharovi je len malý krok, spočívajúci v zavedení spomínaných vetných radikálov.³

Ani táto časť knihy neslúži len ako text pre zasvätených, ale aj ako zoznámenie sa s reprezentatívnymi postavami sporu minimalizmu s kontextualizmom. Zouharove námietky voči všetkým trom diskutovaným koncepciám navyše dovoľujú čitateľovi pozrieť sa na tieto teórie s odstupom. Zároveň sú tieto útoky dobrou cvičebnou látkou na to, aby sme sa učili kriticky nahliadať nielen na ich terče, ale aj na prostriedky a motivácie týchto útokov. Nie sú nám totiž predkladané v dogmatickom duchu, ale vďaka detailnej a poctivej expozícii

² Termín pochádza od F. Recanatiho.

³ Táto domnienka je založená hlavne na autorových úvahách v závere kapitoly 4.7 (Zouhar, 2011, s. 224–226). Hoci je pravdou, že pre Bacha je dôležitým procesom expanzia, ktorú Zouhar odmieta, pokiaľ správne chápem roly vetných radikálov, ich zavedením sa všetky prípady expanzie transformujú na prípady saturácie.

metodologických východisk minimálneho indexikalizmu aj ostatných diskutovaných koncepcií je nám umožnené všetky koncepcie postaviť rovnocenne vedľa seba a urobiť si na ne vlastný názor. Dostatočne hravý čitateľ má tak možnosť hodnotiť s kritickým odstupom celú diskusiu medzi Zouharom a mysliteľmi, s ktorými v knihe autor nesúhlasí. Vďaka spomenutej poctivej práci autora si totiž môže domyslieť, ako by na jeho námietky jednotliví autori odpovedali.

Dostávame sa k poslednej kapitole knihy, venovanej všeobecným námietkam proti kontextualizmu. Tá je však značne kontroverzná. Autor v nej uvádza tri všeobecné námietky proti kontextualizmu. Každú námietku teraz postupne predstavím a upozorním na jej možné problematické body.

Prvou námietkou je to, že kontextualizmus nešpecifikuje, aké veľmi bohaté má byť voľné obohatenie významu vety. Zouhar predstavuje *reductio* tohto „nedostatku“ — teoreticky by sme mohli sémantický obsah vety obohacovať natoľko, až dostaneme nutne pravdivú propozíciu. Malo by to tak byť z toho dôvodu, že takáto propozícia bude obsahovať celý kontext, ktorý by sme mohli v limitnom prípade stotožniť s univerzom diskurzu, teda s celým svetom, v rámci ktorého je veta vyslovovaná (Zouhar, 2011, s. 317). Nie je to však „knock-down argument“, pretože v sémantike máme už v súčasnosti dostupné prostriedky k tomu, aby sme špecifikovali situáciu, voči ktorej má byť daná propozícia valuovaná (situačná teória J. Barwisa, prípadne jej novšie modifikácie, napr. od P. Parikha). Nemusíme pritom ťarchu špecifikácie tejto situácie pokladať na plecía propozícii, môžeme tak urobiť, povedané terminológiou F. Recantiho, „zdola nahor“. Najprv teda špecifikujeme situáciu, až následne budeme vzhľadom na ňu testovať propozíciu. Napokon, ak by sme mali byť dôslední, museli by sme túto námietku vzťahovať aj na minimálny indexikalizmus, pretože metafyzické náležitosti testujúcej situácie nemusia obsahovať len to, čo zodpovedá nejakej zložke propozície (Zouhar, 2011, s. 184). Čo nám potom presne bráni považovať za relevantnú testujúcu situáciu (okrem iného tiež) celé univerzum diskurzu?

Druhá námietka je zase založená na tom, že niektoré obohatenia propozícií sú nadbytočné. Napríklad vo vete „Albert je vysoký, lebo meria 180 cm,“ nie je podľa Zouhara potrebné dopĺňať triedu, voči ktorej je predikát „byť vysoký“ relativizovaný — v tomto prípade máme čo do činenia s predikátom <<byť vysoký>> *simpliciter* (Zouhar, 2011, s. 324). Aký je však potom zmysel tvrdenia o niečom, že je vysoké, pokiaľ neuvažujeme tiež komparatívnu množinu, voči ktorej je daný objekt vysoký? Má prisudzovanie takejto vlastnosti ešte vôbec niečo spoločné s tým, čo znamená byť vysokým? A čo je úplne zásadné, je to ešte vôbec predikovanie vlastnosti *ako množinového objektu*? Rozhodne nie, pretože neexistuje žiaden dôvod, prečo by sme za vysoké nemohli považovať všetky individuá v univerze diskurzu (nízke objekty by potom predstavovala množina, ktorá by bola doplnkom množiny, do ktorej by spadali všetky objekty v univerze diskurzu, ergo tento doplnok by bola prázdna množina). V takomto prípade by však nebola informatívna výpoveď, v ktorej by bola objektu prisudzovaná vlastnosť byť vysoký. Musí teda v prípade takejto entity ísť o niečo iné, než o množinový objekt. Je však otázkou, čo by to malo byť.

Nakoniec tretí argument stojí a padá na prijatí argumentov Cappelena a Leporeho. Tie stavajú na ľudskej vynaliezavosti. Pokiaľ by mal lokálny kontextualista dostatok vôle, dokázal by vymyslieť pre každý výraz, ktorý na prvý pohľad nie je kontextovo citlivý, taký prípad jeho použitia, kedy by do propozície ním vyjadrenej bolo potrebné dodať nejaké zložky voľným obohatením (Cappelen & Lepore, 2005, 39–40). Samotný Zouharov argument sa od tohto tvrdenia odráža a postupuje k demonštrácii kolapsu globálneho kontextualizmu. Ten nastáva vtedy, keď na artikuláciu kontextualistickej doktríny aplikujeme jej vlastné kritériá. Kontextualista musí pripustiť existenciu viet, v ktorých sa nenachádzajú neartikulované zložky, nakoľko len v tomto prípade môže byť formulácia samého kontextualizmu zo sémantického hľadiska jednoznačnou. Pokiaľ by nejaké neartikulované zložky obsahovala aj ona, mohla by sa meniť z kontextu do kontextu, čo je nežiaduce, pretože by v každom kontexte išlo v podstate o inú teóriu. Vtipne to autor komentuje tvrdením, že kontextualista je vlastne skrytým prívržencom „sémantického minimalizmu či kontextualizmu, ktorý sa k tomu hanbí priznať“ (Zouhar, 2011, s. 332). Len tichý súhlas s týmito koncepciami mu totiž môže dovoliť jeho sémantickú teóriu predstaviť.

Cappelenove a Leporove argumenty však nemusia byť relevantné, pokiaľ sú argumentmi ad hominem. A ak je tomu naozaj tak, posledný Zouharov argument je postavený na záveroch získaných chybnou cestou. V tomto prípade však nie je ani tak problém v použití tohto typu argumentu, ako skôr v jeho závere: lokálny kontextualizmus musí kolabovať na kontextualizmus globálny, pretože ak by dostatočne vynaliezavý lokálny kontextualista chcel, mohol by rozširovať portfólio kontextuálne citlivých výrazov až do momentu, v ktorom by do tejto množiny spadali úplne všetky jazykové výrazy. Je však ťažké predstaviť si kontextualistu, ktorý by dovolil vedome deštruovať vlastnú teóriu prostriedkami tejto teórie samej.

Je úctyhodné, že monografia zaoberajúca sa polemikou medzi kontextualizmom a minimalizmom vyšla v česko-slovenskom prostredí. Preto spolu s jednou z odborných recenzentiek, Barborou Geistovou-Čákovskou, dúfam v jej skorý preklad do angličtiny. No nedúfam v to preto, že by snád' bolo treba presvedčať alebo nútiť k počúvaniu zástancov kontextualizmu šermujúcich jazykovými intuíciami. Dúfam v to, lebo ide o cenný a originálny filozofický text, ktorý si zaslúži rešpekt od ostatných filozofov ako filozofov, a nie ako kontextualistov, indexikalistov či minimalistov. Zouharova kniha môže byť nielen pre tuzemského čitateľa dokladom, že kánon filozofickej sémantiky je treba v nejakom ohľade prepísať. Je však stále otvorenou otázkou, či by to malo byť zavedením minimálnych propozícií či vetných radikálov, prípadne vzdaním sa kompozicionality alebo prijatím pragmatického vpádu do sémantiky. Význam kontextu sa ukázal byť nezanedbateľný a určenie jeho pevného postavenia v teórii významu je stále niekde za horizontom súčasných diskusií o jeho vplyve na to, o čom hovoríme, keď niečo hovoríme.

Literatura

Cappelen, H. — Lepore, E. (2005) *Insensitive Semantics. A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*. Blackwell: Oxford.

Zouhar, M. (2011) *Význam v kontexte*. 1. vyd. Bratislava: aleph.